

تبیین ویژگی‌های فنی و هنری حکاکی در مناطق شاخص ایران دوره معاصر*

فاطمه خانه زرین**

علیرضا شیخی***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۶/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰

چکیده

با وجود اینکه حکاکی همچون قلم‌زنی یکی از روش‌های ایجاد نقش بر روی فلز است، مطالعه نظام‌مندی از ویژگی‌های فنی و هنری آن انجام نشده است. این هنر نیز مانند بسیاری از هنرها در دوره قاجار رو به افول گذاشته، اما تا به امروز به حیات خود ادامه داده و با گذشت زمان، پویایی و مانایی خاصی به هنر فلزکاری بخشیده است. شهرستان‌های شاخص حکاکی در ایران دوره معاصر شامل تبریز، زنجان، طبرستان، کرمان و یزد است. هدف تبیین ویژگی‌های فنی و هنری حکاکی در شهرستان‌های مذکور است و به دنبال پاسخ بدین پرسش است که خصوصیات فنی و هنری حکاکی معاصر ایران در شهرهای مذکور چیست؟ تحقیق از نظر هدف بنیادی و از نظر روش و ماهیت، توصیفی تحلیلی است. روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای بوده و به‌ویژه بر داده‌های میدانی استوار است. یافته‌های حاصل از این پژوهش گویای این است که نقوش کنداک تبریز، پلیکان و نخل طبرستان، نقوش ابتدایی کرمان و گل و مرغ یزد منحصر به فرد است. قلم‌های مادر، چزقل و سایه در تبریز، قلم‌های تک، جفت و دلما در زنجان، قرمز قلم، سفید قلم و تک در طبرستان و قلم رورو کرمان برای کاربرهای متنوع در طرح و نقش استفاده شده است. آبکاری به روش الکترولیز در یزد نمود بصری زیبایی به فلز داده است. برخی از این نقوش تبدیل به نماد در شهرهای مذکور شده، برخی در بوتله فراموشی قرار گرفته و تعدادی هنوز نفس می‌کشند.

کلیدواژه‌ها:

حکاکی فلز، حکاکی تبریز، حکاکی زنجان، حکاکی طبرستان، حکاکی کرمان، حکاکی یزد.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول با عنوان بررسی هنر قلم‌زنی دوره معاصر ایران به راهنمایی دکتر علیرضا شیخی در دانشگاه هنر است.

** کارشناس ارشد صنایع دستی، هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران / fatemekhanezarrin8@gmail.com

*** دانشیار گروه صنایع دستی، هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / a.sheikhi@art.ac.ir

۱. مقدمه

از آثار به‌جای‌مانده از حکاکی روی فلز دوران ایران باستان برای نشان دادن عظمت و قدرت حکومت آن دوران بهره‌برده شده است. با ظهور اسلام و محدودیت‌های به‌وجودآمده در استفاده از فلزات گران‌بها در دستورات دینی، تغییر زاویه‌دید در کاربرد فلز پرنرنگ شد و دیری نگذشت که این هنر جایگاه خود را در میان سایر هنرهای اسلامی باز کرد و تا به امروز به حیات خود ادامه داده و در شهرهای شاخص همچون تبریز، زنجان، طیس، کرمان و یزد کارگاه‌هایی فعال بدان اختصاص داده شده است. جنس فلزات مورد استفاده در حکاکی معمولاً مس، نقره، برنج، طلا و برنز است. در هر شهر و منطقه، حکاکی به شیوه‌های متفاوت و طرحی خاص اجرا می‌شود که عامل شناسایی آن از حکاکی سایر شهرهای فعال در این زمینه است.

در کتب تاریخی هنرهای سنتی ایران از جمله آثار آرتور پوپ، کریستین پرایس، ارنست کونل و فائق توحیدی، به هنر حکاکی و قلم‌زنی اشاره کلی شده است. از کتاب‌های تخصصی در این زمینه نیز می‌توان به آثار نویسندگانی همچون محمدتقی احسانی (۱۳۶۸)، محمد ستاری (۱۳۶۷)، منوچهر حمزه‌لو (۱۳۸۳) و محمد صحرانورد (۱۳۹۶) اشاره کرد. اما آنچه مطرح است هنر حکاکی دوران اواخر دوره قاجار تا به امروز در شهرهای شاخص ایران است. هدف از این پژوهش شناسایی این شهرها و مطالعه شیوه حکاکی آن است. با توجه به تفاوت‌های مطرح در هریک از این شهرها، شیوه و تکنیک کار از نظر فنی و هنری مورد بررسی قرار گرفته و نقوش و تکنیک‌ها گونه‌شناسی می‌شوند. سپس ابزار و مصالح مورد استفاده و در نهایت خلاقیت و نوآوری و شیوه خاص حکاکی به‌صورت مجزا مدنظر قرار می‌گیرد. آنچه در مرحله پسین مراد است، مطالعه تطبیقی هنر قلم‌زنی در مناطق شاخص ایران است.

۱-۱. پیشینه تحقیق

در زمینه فلزکاری، حکاکی و قلم‌زنی تاکنون مطالعاتی در قالب کتاب، مقاله، پایان‌نامه و گزارش به نگارش درآمده است. عمده این منابع با رویکردی تاریخی به موضوع فلز و یا هنری‌تریپرداخته‌اند. از آن جمله می‌توان به «آرتور پوپ»^۱ و «فیلیس اکرم»^۲ (۱۳۸۷)، «رابرت دایسون»^۳ (۱۳۸۶)، «کریستین پرایس»^۴ (۱۳۴۷)، «ارنست کونل»^۵ (۱۳۷۶)، «ریچل وارد»^۶ (۱۳۸۴)، «آن کلاپرن گانتز»^۷ و «پل جت»^۸ (۱۳۸۳)، «هانس وولف»^۹ (۱۳۷۲)، «جی گلاک»^{۱۰} و «سومی هیروموتو گلاک»^{۱۱} (۱۳۵۵) می‌توان نام برد. این کتب برای مطالعه زمینه تاریخی هنر فلزکاری ایران از دوران باستان و دوران اسلامی مورد مطالعه قرار گرفته است. همچنین سیر تحول هنر حکاکی با توجه به نمونه‌های معرفی شده در این کتب مورد بررسی قرار گرفته است. طاهر رضازاده (۱۳۹۵)، سیمین لک‌پور (۱۳۷۵)، محمدرضا رهبری و شکیبا شریفیان (۱۳۹۷)، حسین یآوری (۱۳۸۷)، منوچهر حمزه‌لو (۱۳۸۳)، محمد ستاری (۱۳۶۷)، غلامحسین توانگرزمین (۱۳۸۲) به‌صورت اختصاصی در مورد هنر قلم‌زنی سخن به میان آورده یا محدوده مطالعاتی خویش را به دوره یا دوران خاص متمرکز ساخته‌اند. همچنین تکنیک‌های قلم‌زنی، ابزار مورد استفاده و روش اجرا را معرفی می‌کند که عمدتاً به روش قلم‌زنی اصفهان و شیراز است. جواد نظمی (۱۳۹۳) کتابی درباره حکاکی تبریز به تألیف درآورده است که این هنر را به‌صورت کامل معرفی کرده و تمام مراحل آن را بیان می‌کند. مقالات و پایان‌نامه‌ها نیز در این زمینه عمدتاً دیدی تاریخی داشته‌اند؛ از جمله مقالاتی که آثار فلزکاری دوره مشخص را مورد مطالعه قرار داده، عبارت‌اند از: «فلزکاری نیشابور در دوره اسلامی (قرن ۲ تا ۶ق)» (ده‌پهلوان و شریفان ۱۳۸۷)، «بررسی هنر فلزکاری در دوران سلجوقی» (آیت‌الله‌زاده شیرازی ۱۳۶۲)، «موزه آستان قدس (آثار قلم‌زنی)» (خوشدل ۱۳۴۸)، «بررسی مواد، مصالح و تکنیک‌های ساخت بخورسوزهای فلزی دوره سلجوقی ناحیه خراسان» (هاشمی و صالحی‌کاخکی، ۱۳۹۱)، «زبان و بیان در هنر فلزکاری ایران دوره اسلامی» (خزایی و موسوی حجازی ۱۳۹۱)، «هویت اسلامی ایرانی در فلزکاری عصر صفوی با تکیه بر کتیبه‌های موجود بر روی آثار فلزی» (افروغ و نوروزی‌طلب ۱۳۸۹)، «بررسی نقش فلز در اشیاء ویژه عاشورا» (لطیف‌زاده ۱۳۸۸)، «نماد و نمود نام‌علی(ع) در هنر فلزکاری صفویه و قاجار» (فراست ۱۳۸۷)، «احجام فلزی دوران اولیه اسلامی تا اواخر دوره سلجوقی» (ذبیح‌الله سماکوش و خزایی ۱۳۸۵) و «تحلیل زیبایی‌شناسانه‌ترین در هنر فلزکاری ایران (دوره اسلامی تا حمله مغول)» (موسوی حجازی و انصاری ۱۳۸۱). آثار انتخاب‌شده به‌صورت موردی از نظر شیوه ساخت، نقوش مورد نظر و مفهوم و محتوا مورد تحقیق قرار گرفته است. با وجود تمامی منابعی که ذکر شد، در مورد حکاکی فلز در دوره معاصر و شناخت شیوه‌های آن در شهرهای شاخص فعال در حوزه حکاکی در ایران، پژوهشی صورت نگرفته است.

۲-۱. روش تحقیق

جدول ۱: هنرمندان شاخص حکاکی در هر شهر

نام شهر	تعداد هنرمندان
تبریز	۲
زنجان	۷
طبرس	۶
کرمان	۶
یزد	۳

پژوهش کاربردی و هدف آن افزایش دانش موجود و درک عمیق از هنر حکاکی بر روی آثار فلزی این دوران است. از این روی بر مطالعات انجام شده در این زمینه بسنده نکرده و به صورت میدانی به بررسی و جمع‌آوری اطلاعات بیشتر کوشش شده است. سعی شده تا درک عمیق بر کمیت پیشی گیرد. رویکرد پژوهش کیفی بوده و در دسته‌بندی نمونه‌گیری متوالی (متواتر) است. رویکرد مورد نظر که در این زیرمجموعه قرار دارد روش هدفمند، در نتیجه غیراحتمالی است. ابتدا هنرمند قلم‌زن شاخص شناسایی و سپس اطلاعات سایر هنرمندان (در قید حیات یا متوفی) دریافت شده و تا زمان اشباع و رسیدن به شاخص‌ترین نمونه‌ها این روند ادامه داشته است. اطلاعات به دست آمده در روش تحقیق توصیفی تحلیلی جای دارد. جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و به‌ویژه میدانی شامل مصاحبه و ثبت تصاویر آثار هنرمندان، ابزار و روش کار ایشان است.

۲. حکاکی در دوره معاصر ایران

عمل برداشتن فلز از روی اشیا با استفاده از قلم‌های مخصوص فولادی را حکاکی گویند. «به احتمال زیاد اولین نقوش کنده‌کاری بر روی فلز به منظور نشان یا علائم مالکیت یا تجاری انجام گرفته و منشأ پیدایش ایجاد نقوش روی فلز شده است» (دایسون ۱۳۸۶، ۱۱۶). تکنیک‌های حکاکی را می‌توان در دو شیوه بررسی کرد:

ریزه‌قلم: به نقوشی گفته می‌شود که در نهایت دقت و ظرافت ترسیم شده (قلم‌گیری) که معمولاً نقوش اسلیمی و ختایی است. ایجاد نقش تنها به وسیله خط به وجود می‌آید و ارزش خطی باعث ارزش اثر می‌شود.

سیاه‌قلم: در این روش سطح روی فلز کنده‌کاری می‌شود و روی اختلاف سطح به وجود آمده ترکیب سولفات سیاه (مس، نقره، سرب) می‌ریزند تا نقوش تزیینی با سایه‌های تیره‌تر، از زمینه مشخص شود. نقره، مس و سرب را حرارت داده و در حالت مایع با گوگرد مخلوط می‌کنند. آنچه از این مخلوط به دست می‌آید پودری سیاه‌رنگ است. سطح مورد نظر را با ماده چسبناک آغشته می‌کنند و روی آن پودر می‌ریزند. فلز حرارت دیده، پودر بر روی فلز روان شده، در نتیجه گودی‌های ظرف پر می‌شود (توحیدی ۱۳۹۴، ۴۶).

هنر حکاکی در دوره پهلوی و بعد از انقلاب دچار تغییر و تحول شده و تحت تأثیر هنر قلم‌زنی، منبت‌کاری چوب و سایر هنرهای سنتی ایران قرار گرفته است. در حال حاضر در تبریز، زنجان، طبرس، کرمان و یزد حکاکی بر روی فلز انجام می‌شود. این روش در هریک از این شهرها به روش خاص و منحصر به همان شهر انجام می‌گیرد.

۱-۲. تبریز

آذربایجان که اکثر مردم آنجا آهنگرند، به واسطه محاربات سپاه ایران و عثمانی از شهرهای معظم بوده است (دهخدا ۱۳۷۷، ۶۳۷۰). بین سال‌های ۱۹۱۴ و ۱۹۱۵ م (۱۲۹۳-۱۲۹۴ ش) آرامنه ساکن در ترکیه اقدام به مهاجرت کرده، گروهی در روسیه ساکن شدند و عده‌ای به تبریز آمدند. در بین آرامنه‌ای که به تبریز مهاجرت کرده بودند، عده‌ای از هنرمندان نقره‌کار و حکاک شهر «وان» بودند که پس از گذشت یک تا دو سال اقدام به تأسیس اولین زرگرخانه کردند. این هنر در تبریز رونق گرفت. تعدادی از هنرمندان، سازنده ظروف و عده‌ای حکاک بودند. از جمله هنرمندان سازنده می‌توان پانوس آقا ژامهریان، کارایت آقابگریان، آردم آقاصابونچیان و هامایاک آقا عیوضیان را نام برد. گورگن آقابگلران، داوید آقا پاپازیان، مهران آقا عیوضیان و زروگ عیوضیان از جمله هنرمندان حکاک تبریز در این زمان بودند؛ این استادان نخستین پایه‌گذاران حکاکی تبریز بودند (نظمی ۱۳۹۳، ۴۹). این کارگاه‌ها تا پیش از انقلاب دایر بودند و پس از آن و در زمان جنگ تحمیلی راکد شدند. حدود دو تا سه کارگاه در زمان جنگ تا اواخر جنگ به فعالیت خود ادامه دادند. بین سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۷۶ ش کارگاه‌های حکاکی دوباره رونق گرفت. در حال حاضر کارگاه‌های حکاکی به علت نوسانات ارز نیمه‌تعطیل است (مصاحبه با احد پرویززاد، بهار ۱۳۹۸). به‌طور کلی می‌توان گفت تعداد کمی از کارگاه‌ها در زمینه حکاکی تبریز فعال‌اند. از جمله هنرمندان شاخص در این زمینه می‌توان به زاکار باغداسارزاده بوداغیانس و احد پرویززاد اشاره کرد.

۱-۱-۲. طرح و نقش

نقوش به کاررفته در حکاکی تبریز، متعلق به آرامنه ترکیه است که با خود به تبریز آورده‌اند.

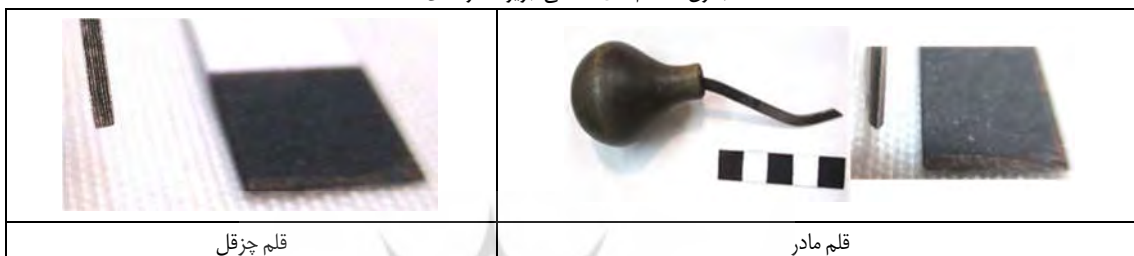
الف. گیاهی: نقوش گیاهی که بیشترین فراوانی را در میان سایر نقوش دارند عبارت‌اند از: ترنج، گل و بوته، سنبل (گندمی)، نسترن، شیپوری، رز، آفتابگردان، تل قلم (طره، پیچک، واو) و پیچک. بیشترین جایگاه در نقوش را گل و بوته دارد.

ب. هندسی: این نقوش در دو دسته کینداک و عربی تقسیم‌بندی می‌شود. کینداک نام نقش هندسی است که به صورت واگیره بر روی سطح فلز تکرار می‌شود. در حال حاضر هنرمندان این نقوش را حکاکی نمی‌کنند (مصاحبه با زاکار باغداسارزاده بوداگیانس، بهار ۱۳۹۸).

ج. باستانی: استفاده از این نقوش، محدود بوده و بیشتر در گذشته کار می‌شده است.

از جمله نقوش نادر در حکاکی تبریز، نقش میوه‌هایی مثل انگور و توت‌فرنگی است (جدول ۲).

جدول ۲: قلم‌های حکاکی تبریز (نگارندگان)

۲-۱-۲. ابزار و تولیدات

ابزار حکاکی تبریز شامل سه قلم است: مادر، چزقل (قلم ریش) و سایه. قلم مادر نقش اصلی در ایجاد خطوط را دارد. طول قلم دارای قوس ملایم و نوک آن به صورت ۸ است و بالای آن زاویه حدود ۳۰ درجه دارد. از آن برای ایجاد انواع خطوط صاف و خطوط منحنی و برای ایجاد نقوش مختلف گل و بوته استفاده می‌شود. چزقل واژه‌ای استانبولی و به معنای راه‌راه است. این قلم نیز مانند قلم مادر است اما نوک آن تخت است و بالای آن شیارهایی به صورت راه‌راه دارد. از این قلم به عنوان پشت‌زمینه مابین گل‌ها و پیچک‌ها و جاهای خاصی مانند کینداک و... استفاده می‌شود (جدول ۱).

قلم سایه از نظر ظاهری بسیار شبیه قلم مادر است. زاویه این قلم نسبت به قلم مادر، بازتر و خطوط ایجادشده توسط این قلم عمق کمتری دارد. این قلم در سایه زدن گل و برگ‌ها کاربرد دارد. حکاکی تبریز مختص نقره نیست بلکه بر روی فلزاتی مثل طلا، مس، برنج و فولاد نیز حکاکی می‌شود. حکاکی بر روی طلا برای زیورآلات و از نقره برای ساخت اشیاء کاربردی و تزئینی استفاده می‌شود. شکلات‌خوری، سینی، گالش (پایه استکان)، قاب عکس، ساعت، آینه و شمعدان و... از جمله این اشیاء هستند.

جدول ۳: نقوش مورد استفاده در حکاکی تبریز (نگارندگان)

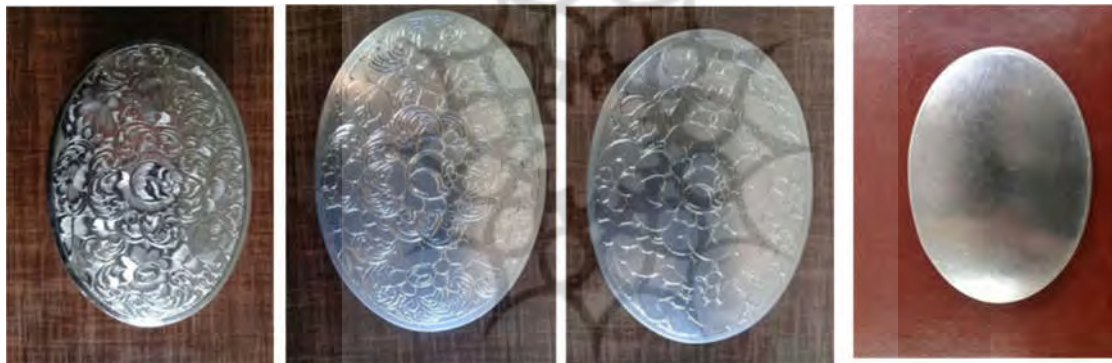
نمونه آثار فلزی		
		
نقش عربی، جعبه، نقره، اثر استاد زاکار باغداسارزاده بوداگیانس	نقوش گیاهی، میوه‌خوری، نقره، اثر استاد احد پرویززاد	نقوش گیاهی، سینی، نقره، اثر استاد زاکار باغداسارزاده بوداگیانس

	
<p>نقش باستانی، دیوارکوب، نقره، اثر استاد زاکار باغداسارزاده بوداگیانس</p>	<p>نقش کنداک، (چهارلایه)، جعبه، نقره، اثر استاد زاکار باغداسارزاده بوداگیانس</p>

۳-۱-۲. روش اجرا

حکاکی با استفاده از قلم‌های فولادی و با فشار دست به صورت براده‌برداری از سطح فلز انجام می‌شود؛ در نتیجه اثر قلم در پشت کار دیده نمی‌شود. با قلم مادر، تمام خطوط اصلی، بوته و پیچک‌ها، با قلم سایه، سایه گل و بوته و با قلم چزقل مابین پیچک‌ها و گل‌ها حکاکی می‌شود. در نهایت آبکاری نقره صورت می‌گیرد که به اصطلاح به آن «طرح نو کردن» می‌گویند. به دلیل کم شدن قدرت خرید، امروزه حکاکی بر روی مس نیز انجام می‌شود (تصویر ۱).

برای پرداخت ظرف نقره، از جوهر گوگرد و آب به نسبت ۱ و ۲۰ استفاده می‌شود. چندین بار نقره داخل دوغاب قرار می‌گیرد تا سیاهی نقره کامل گرفته و رنگ آن کاملاً سفید شود. در نهایت با آب تمیز می‌شود. مصقل کاری مرحله نهایی است.

تصویر ۱: مراحل حکاکی روی نقره (زاکار باغداسارزاده بوداگیانس)

۴-۱-۲. نوآوری

استفاده از قلم‌هایی کاملاً متفاوت، ذوق خلاقانه متفاوتی را به ارمغان آورده است. حکاکی نقوش هندسی را می‌توان از جمله ابداعات حکاکی تبریز دانست. نقوش هندسی پیچیده را فقط می‌توان در تبریز یافت.

۲-۲. زنجان

شهری حاکم‌نشین که بین قزوین و تبریز واقع شده و لقب آن دارالسعادة بوده است. قلم‌تراشی، ملیله‌کاری و چاقوسازی این شهر مشهور است. زنجان در دوره مغول ویران شد. الجایتو، سلطانیه را در نزدیکی این شهر بنا کرد و آن را پایتخت خود قرار داد. در دوره صفویه جنگ‌های ایران و عثمانی تا نزدیکی این شهر کشیده شد (دهخدا ۱۳۷۷، ۱۲۹۵۰). مردم آن ترک‌زبان هستند. یکی از صنایع دستی این شهر هنر حکاکی و کنده‌کاری است. چنان‌که از هنر حکاکی دوره پهلوی در زنجان حکایت می‌شود، این هنر رونق خود را از دست داده و تنها تعداد انگشت‌شماری به این هنر مشغول بوده‌اند. بیشتر تولید، مورد توجه بوده تا اینکه به کیفیت توجه شود. این روند ادامه داشت و به‌مرور زمان در راستای رونق قلم‌زنی در سایر شهرها، حکاکی در زنجان نیز رونق گرفت. از حکاکان پیشکسوت زنجان می‌توان به محرمعلی سامی، حسین محمودی (اژدر)، یوسف نقی‌لو و داوود اصالی اشاره کرد.

۱-۲-۲. طرح و نقش

نقوش را می‌توان به چهار دسته تقسیم‌بندی کرد: گیاهی (طراحی سنتی)، خوش‌نویسی، روایی و حیوانی.

الف. گیاهی (طراحی سنتی): در گذشته لچک و ترنج یا گل آفتابگردان در مرکز ظروف و در حاشیه، اشعار یا گل و بوته نقش زده‌اند. هنرمندان برای نشان دادن مهارت خود طرح اسلیمی را ترجیح می‌دادند.

ب. خوش‌نویسی: در اطراف تصاویری نظیر لیلی و مجنون، اشعاری از حافظ و سعدی حکاکی می‌شود. آیات قرآنی در موارد سفارشی مانند ظروف غذا شامل دعای طعام کاربرد داشته است.

ج. روایی: نقوشی با مضامین و داستان‌هایی از شاهنامه فردوسی، شکارگاه (بهرام گور)، لیلی و مجنون، یوسف و زلیخا و عکس شاهان دوره قاجار.

د. حیوانی: در قدیم حیواناتی مثل شیر، پلنگ، آهو، خرگوش و حیوانات بومی منطقه کار می‌شده است. دورتادور آن، نقوش هندسی به‌عنوان حاشیه یا گل‌های کوچک، حکاکی و در حال حاضر بیشتر اسلیمی کار می‌شود (جدول ۴).

۲-۲-۲. ابزار و تولیدات

از قلم‌های فولادی خاص بهره می‌گیرند: قلم تک، جُفت و دلما. قلم تک برای ایجاد خطوط اصلی در طرح استفاده می‌شود. جنس قلم از فولاد فشرده (بُهَلر) است. همچنین برای پر کردن زمینه، در کنار قلم جفت برای ایجاد بافت که اصطلاحاً به آن دُلما نیز می‌گویند، به کار می‌رود. قلم جفت (جوت) مانند قلم تک است با این تفاوت که سر این قلم دارای یک شیار است که آن را به دو قسمت تقسیم کرده و برای ایجاد شیار در زمینه و پر کردن آن استفاده می‌شود. به پر کردن زمینه با ایجاد خطوط موازی «دلما کردن» می‌گویند. قلم دُلما (دلمه) خطوطی به‌شکل هاشور در پس‌زمینه نقش کاربرد دارد (جدول ۳). برای سهولت در کار، قلمی مانند شانه ساخته شده و برای ایجاد خط روی زمینه استفاده می‌شود. این قلم جنبه بازاری دارد و کیفیت کار را پایین می‌آورد اما در کارهای سفارشی برای بالا بردن کیفیت به‌جای قلم دُلما از قلم جفت و تک استفاده می‌شود. باید توجه داشت که به‌تازگی قلم بُهَلر جایگزین قلم‌های فولادی شده است. بهلر نوعی فولاد بسیار محکم با کربن زیاد است و نمی‌توان با حرارت روی آن خط انداخت. ساخت سر قلم به سفارش هنرمند با دستگاه CNC انجام شده که به اصطلاح داغ گذاشتن می‌گویند. قلم بهلر نیاز به آبکاری ندارد (مصاحبه با استاد تقی‌لو، بهار ۱۳۹۸).

از دیگر ابزارها، کنده چوب به‌عنوان میز کار هنرمند است. ویژگی کنده چوبی، قیراندود بودن آن است. روی تنه چوب قیر ریخته و روی آن پارچه‌ای گذاشته تا بچسبد. هر نقطه از فلز که حکاکی می‌شود روی قیر قرار می‌گیرد. پارچه کمک می‌کند تا فلز و قیر به یکدیگر نچسبند. آثار تولیدی در گذشته کاربردی بوده است اما امروزه بیشتر جنبه تزئینی دارد. شمشیر، تابلو، سینی، گلدان، پارچ، دخل، سنگاب، تابلو، کاسه پایه‌دار، آفتابه و لگن، سماور، مجموعه‌های کوچک و بزرگ، تیغه چاقو و قمه، زنگوله و طاس حمام از جمله آثار حکاکی زنجان هستند.

جدول ۴: ابزار حکاکی زنجان (نگارندگان)

ابزار حکاکی زنجان	
	
قلم جفت	قلم تک
	
کنده چوب قیراندودشده (مجموعه شخصی استاد یوسف تقی‌لو)	قلم دلما (مجموعه شخصی استاد یوسف تقی‌لو)

۳-۲-۲. روش اجرا

«مِنقاش» اصطلاحی است که هنرمندان به براده‌برداری از روی فلز می‌گویند. ایجاد نقوش موج‌دار بر روی فلز را موج‌دار کردن یا «آجین» گویند. به سبب نمایان شدن طرح اصلی پس از دلما شدن زمینه، آن را «برجسته کردن» نامند. گاهی این خطوط به صورت منظم، یکدیگر را قطع کرده و زمینه‌ای با مربع‌های کوچک در کنار یکدیگر تشکیل می‌دهند که آن را «شبه‌ک» خوانند.

برای سیاه‌کاری، روغن دنبه و دوده ترکیب می‌شود و به صورت واکس درمی‌آید. امروزه از انواع رنگ‌های صنعتی استفاده می‌شود. همچنین پودر رنگ کپی را با رنگ روغنی سیاه ترکیب نموده تا به حالت واکس درآید. سپس رنگ را پاک نموده، ظرف را حرارت داده تا پودر چسبیده و حالت براق پیدا کند (مصاحبه با داوود اُصالی، بهار ۱۳۹۸). استاد نقی‌لو برای اولین بار برای سیاه‌کاری از رنگ‌های طبیعی مثل پوست گردو و افزودنی‌های اسیدی، ترکیبی ساخته و برای سیاه‌کاری استفاده می‌کند که رنگ‌هایی مانند سبز یا قرمز حاصل می‌شود.

۴-۲-۲. نوآوری

استفاده از فولاد بهلر، ساخت قلم دلما و استفاده از آن به جای قلم‌های تک و جفت، استفاده از تخته‌قیراندود به عنوان میز کار که از گذشته وجود داشته و جایگزین قیرکاری است. در گذشته برای سیاه‌کاری از موادی استفاده می‌شده که در شرایط آب‌وهوایی، ناپایدار بوده اما امروزه با وجود اینکه این مواد صنعتی است، از ثبات بالایی برخوردار است. همچنین استفاده از رنگدانه‌های طبیعی و ترکیب آن با اسید و ایجاد رنگ‌های سبز و قرمز به جای رنگ سیاه از نوآوری‌های هنرمندان زنجان است.

جدول ۵: نقوش مورد استفاده در حکاکی زنجان (نگارندگان)

نمونه آثار فلزی			
			
نقوش خوش‌نویسی، مجموعه، مس، اثر استاد داوود اُصالی	نقوش خوش‌نویسی، مجموعه، مس، اثر استاد داوود اُصالی	نقوش گیاهی، مجموعه، مس، اثر استاد داوود اُصالی	نقوش گیاهی، مجموعه، مس، اثر استاد یوسف نقی‌لو
			
نقوش حیوانی، مجموعه، مس، هنرمند ناشناس، مجموعه میراث‌فرهنگی زنجان	نقوش حیوانی، مجموعه، مس، هنرمند ناشناس، مجموعه میراث‌فرهنگی زنجان	نقوش روایی، مجموعه، مس، اثر استاد یوسف نقی‌لو	نقوش روایی، مجموعه، مس، اثر استاد مجید اسماعیلی

۳-۲. طبس

شهری کویری در غرب استان خراسان جنوبی، در منطقه‌ای گرمسیر که درخت خرما در آنجا می‌روید. عرب این شهر را دروازه خراسان می‌خواند. به طبس گیلکی یا طبس تمر و امروزه به طبس گلشن معروف است. دارای تابستان ممتد و طولانی و زمستان کوتاه است (دهخدا ۱۳۷۷، ۱۵۳۷۵). قلم‌زنی و حکاکی روی مس از دوره قاجار و در زمان حکومت امیرحسن خان شیبانی (اواخر حکومت لطفی خان زند و اوایل حکومت محمدخان قاجار) در طبس رونق گرفت. استاد قلیان به نقل از آقای زرگرباشی (متوفی ۱۳۵۷ش) می‌گوید که امیرحسن خان دو نفر هنرمند را (که پیش‌تر در تهران و اصفهان کارهای قلم‌زنی برای کاخ‌ها و اماکن مذهبی انجام می‌دادند) به طبس دعوت کرده است (قاضیان ۱۳۷۵، ۱۲۹). تاریخ طبس نشان نمی‌دهد که قدمت این هنر در طبس زیاد باشد و به دلایلی از جمله وجود افرادی مثل مرحوم

زرگر این هنر جا افتاده است (همان، ۳۲). در زلزله ۲۵ شهریور ۱۳۵۷، شهر به‌طور کامل از بین رفت (دانشدوست ۱۳۶۹، ۷). بعد از زلزله سال ۱۳۵۷ طبس، بازار کار در طبس تقریباً در حال رکود بود. از طرفی در تابستان عده زیادی از جوانان بیکار بودند. به این دلیل و چون زمینه کار قلم‌زنی در طبس وجود داشت، حاج محمد زرگران شروع به این کار کرد (همان، ۱۵). از حکاکان پیشکسوت طبس می‌توان به محمود خوسفیان، وحید خوسفیان، محمدابراهیم اخوان صفار، محمدرضا اخوان صفار و محمدحسین غنی‌زاده اشاره کرد.

۱-۳-۲. طرح و نقش

یکی از سنت‌های مردم طبس، خودداری از قطع درختان و به‌خصوص درخت خرماست. عقیده بر آن است که اگر کسی درخت خرما را قطع کند، مثل این است که جوانی را کشته است (همان، ۱۴-۱۵). وجود درختان در وسط برخی کوچه‌ها با وجود مشکل در عبور و مرور از دیگر موارد اهمیت درختان در این شهر است. در میان درختان طبس، درخت نخل و نارنج بیشترین فراوانی را دارند و از جمله نقوش متداول حکاکی شهر طبس است.

در میان پرندگانی که به‌صورت فصلی به باغ‌های طبس می‌آیند، باید به پلیکان اشاره کرد. گرچه این پرنده بومی این شهر نیست، برخی باغ‌گلشن را باغ پلیکان می‌نامند (همان، ۳۳۶). آن‌طور که می‌گویند این پرنده زیبا هنگام مهاجرت پلیکان‌ها، در سعادت‌آباد از موقوفه‌های امیرحسین خان پایین می‌آیند. دهقانان آنجا او را گرفته، به طبس می‌آورند و در آن موقع (حدود ۱۳۴۰-۱۳۴۲ ش) متولی موقوفه روزانه جیره تعیین می‌کند. نقوش مورد استفاده در حکاکی را می‌توان به چهار دسته تقسیم‌بندی کرد: الف. نخل و پلیکان؛ ب. انسانی؛ ج. خوش‌نویسی د. گیاهی (طراحی سنتی).

الف. پلیکان و درخت نخل: از نمادهای شهر طبس است. معمولاً این دو نقش در کنار یکدیگر حکاکی می‌شوند بدین صورت که دورتادور سینی نخل خرما کار شده و در مرکز آن پلیکان، حکاکی شده است. نخل در گذشته روی سینی مثلی شکل کار می‌شده است. مثلث متساوی‌الاضلاعی که در مرکز آن درخت نخل و در دو طرف آن درخت سرو قرار می‌گرفت.

ب. انسانی: نقوش انسانی به‌صورت بزرگ و تصویر چهره حکاکی می‌شده است. در گزارش قاضیان این‌طور آمده است که هنرمندان، طرح چهره را از ابداعات استاد زرگران می‌دانند.

ج. خوش‌نویسی: به‌دلیل مذهبی بودن شهر طبس استفاده از آیات قرآنی، الله، محمد و علی و اسامی چهارده معصوم بر روی برخی ظروف حکاکی می‌شود. عبارت «به کلبه ما خوش آمدید» جمله معروفی است که در گذشته بر روی سینی حکاکی یا قلم‌زنی می‌شده است.

د. نقوش گیاهی (طرح سنتی): در سه قالب ترنج، نقش جنگلی و نقش نقره‌ای قابل‌جداسازی است.

جدول ۶: نقوش مورد استفاده در حکاکی طبس (نگارندگان)

نمونه آثار فلزی			
			
نقش پلیکان و درخت نخل، سینی، مس، اثر استاد وحید خوسفیان			
			
نقوش خوش‌نویسی، مجموعه، مس، اثر استاد جراحی (مجموعه شخصی هنرمند)		نقوش انسانی، سینی، مس، اثر استادان جراحی و غلامرضا اخوان صفار (مجموعه شخصی هنرمندان)	

	
<p>نقوش گیاهی (طرحی سنتی)، دیوارکوب، مس، اثر استاد رسول ابوترابی</p>	<p>نقوش گیاهی (طراحی سنتی)، سینی، مس، اثر استاد صادق پور</p>

۲-۳-۲. ابزار و تولیدات

جهیزیه نوعروسان از ظروفی با جنس مس و برنج بوده و بسیاری از این ظروف مانند انواع سینی گرد، شش ضلعی، هشت‌بخشی، دیس قلبی‌شکل، ظرف مسی پایه‌دار و ظرف میوه‌خوری از این جمله‌اند. قندان، شکلات‌خوری، گزخوری، جاسیگاری، تنگ، آفتابه و لگن، تشت، کاسه و لیوان از دیگر آثاری هستند که حکاکی و قلم‌زنی می‌شده‌اند. امروزه این ظروف محدود شده و جنبه تزئینی به خود گرفته است. قلم‌های مورد استفاده در طیس عبارت‌اند از: قرمزقلم، سفیدقلم و قلم تک. از قرمزقلم برای حکاکی استفاده می‌شود. قدیمی‌ترین قلم مورد استفاده در حکاکی طیس قرمزقلم است. روکش قلع مس را برداشته و قرمزی مس را نمایان می‌کند. علت نام‌گذاری این قلم نیز به همین دلیل است. از دیگر ابزار تخته‌چوب یا میز قیر به ابعاد ۵۰ در ۵۰ با عمق ۱۰ سانتی‌متر را قیر می‌ریختند، ظرف فلزی را به آن چسبانده و حکاکی یا قلم‌زنی را بر روی آن انجام می‌دادند.

۳-۳-۲. روش اجرا

انواع سینی توسط مسگران فرم داده می‌شود. این ظروف سفیدکاری شده و در اختیار هنرمند قلم‌زن قرار می‌گیرد. برای حکاکی، سینی داخل جعبه قیر قرار می‌گیرد. برای ذوب قیر از چراغی به نام «فَشَفِشَه» استفاده می‌شود و کنده‌کاری روی آن انجام می‌شود.

۴-۳-۲. خلاقیت و نوآوری

استفاده از نقش پلیکان، نخل خرما، درخت نارنج و نقوشی بومی به‌عنوان نماد شهر طیس را می‌توان از خلاقیت و نوآوری هنرمندان حکاک و قلم‌زن این شهر دانست. از آنجا که بیشتر آثار حکاکی و قلم‌زنی این شهر سینی بوده، هنرمندان از تخته‌چوب قیرگذاری شده به‌عنوان میز کار استفاده می‌کردند؛ گرچه به‌دلیل مشکلات، منسوخ شده است.

۴-۲. کرمان

شهر کرمان در زمان سلاطین ساسانی بنا شده است. قالی و قالیچه این شهر شهرت بسیار دارد. نام این شهر در زمان هخامنشیان بوتیا و بعداً به اسم کارامانیا و کم‌کم به کرمان تغییر پیدا کرد. مردم این شهر از ایرانیان قدیم‌اند که بعدها دسته‌ای از عرب‌ها و ترک‌ها در آن ساکن شدند (دهخدا ۱۳۷۷، ۱۸۲۶۶). وجود معدن مس سرچشمه باعث شد تا مواد اولیه به‌راحتی در دسترس باشد و به‌دنبال آن مسگری، حکاکی و قلم‌زنی بر روی مس رونق یابد. آثار مسی به‌دست‌آمده در شهداد کرمان و همچنین دیگر مناطق باستانی در این استان، نشان از قدمت صنعت مسگری و در پی آن هنر حکاکی و قلم‌زنی بر روی مس است. به‌خصوص در دوره‌هایی همچون سلجوقیان که کرمان به‌عنوان پایتخت مورد توجه بوده، این هنر به‌صورت جدی دنبال شده و پیشرفت کرده است. با توجه به اینکه نقطه اوج هنر فلزکاری ایران در دوره سلجوقیان بوده، می‌توان به این مهم پی برد که کار بر روی فلز در کرمان با کیفیت مطلوبی کار می‌شده است. آنچه امروزه به‌عنوان هنر حکاکی و قلم‌زنی کرمان مورد شناسایی قرار گرفته، ادامه هنر حکاکی و قلم‌زنی در دوره سلجوقیان است که به‌مرور تغییراتی در آن به وجود آمد و تا چندی پیش به حیات خود ادامه داد (مصاحبه با استاد مهران رضاپور، شهریور ۱۳۹۷). از حکاکان پیشکسوت کرمان می‌توان به حسن حکاک، علی اکبر حکاک، غلامحسین ایرانمنش و مهران رضاپور اشاره کرد.

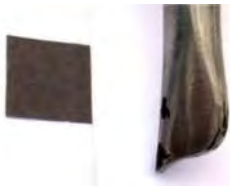
۱-۴-۲. طرح و نقش

نقوش حکاکی کرمان در سه دسته خوش‌نویسی، گیاهی و گرفت‌وگیر جای می‌گیرد.

- الف. خوش نویسی:** عبارات خوش نویسی به صورت آیات قرآن، اسامی ائمه، دعا‌های قرآنی که با توجه به نوع ظرف و کاربرد انتخاب می‌شد. اشعاری از شاعران نامی ایران مرتبط با نوع کارکرد ظرف استفاده و معمولاً به قلم نستعلیق بوده است.
- ب. گیاهی:** معمولاً به شکل ساده و مستقل یا در کنار کتیبه به کار رفته است.
- ج. گرفت‌وگیر:** در قالب نقوش حیوانات معمول همچون پرندگان، آهو، خرگوش و شیر در حال شکار در میان نقوش گیاهی حکاکی شده است (جدول ۶).

جدول ۷: نقوش مورد استفاده در حکاکی کرمان (نگارندگان)

نمونه آثار		
		
نقش گیاهی، هنرمند ناشناس، اکونو موزه بانو حیاتی	نقوش خوش‌نویسی، طلپاس آبخوری، مس، صادق حکاک به فرمایش حاجی حسین علی کرمانی، اکونو موزه بانو حیاتی	
		
نقوش گرفت‌وگیر، قلیان، مس، هنرمند ناشناس، اکونو موزه بانو حیاتی	نقوش گرفت‌وگیر، درپوش خوراک، مس، هنرمند ناشناس، اکونو موزه بانو حیاتی	نقش گیاهی، ادویه‌دان، مس، هنرمند ناشناس، اکونو موزه بانو حیاتی

تصویر ۲: قلم رورو

۲-۴-۲. ابزار و تولیدات

عمده تولیدات ظروف کاربردی هستند؛ از کاسه غذاخوری تا جام و آفتابه‌لگن، ظروف مخصوص گرم نگه داشتن غذا، شمعدان، کاسه، قلیان، قوت‌خوری، طاس، مشربه، فانوس و ظرف مخصوص خنابندان. جوم (جام، جومو) از فلز هفت‌جوش معروف به نقره کرمان ساخته شده و نقوش بسیار ظریفی را بر روی آن حک می‌کنند. از این جام برای نوشیدن شراب استفاده می‌شده است. از دیگر ظروف جام چهل کلید یا جام چهل تن است که معتقد بوده‌اند خاصیت شفابخشی داشته و بر روی آن آیات قرآن و کلمات مقدس حک شده است (مصاحبه با استاد رضایور، تابستان ۱۳۹۷).

۲-۴-۳. روش اجرا

براده‌برداری توسط قلم رورو انجام می‌شود. لایه نازکی از فلز را برداشته و بافت خاصی بر روی فلز ایجاد می‌کند. این قلم مشابه قلم رنده اصفهان است با این تفاوت که در اصفهان در هنگام براده‌برداری بافت ایجاد نمی‌کند (مصاحبه با استاد رضایور، تابستان ۱۳۹۷).

۲-۴-۳. نوآوری

ابداع هفت‌جوش معروف به نقره کرمان که امروزه فرمول ساخت آن از بین رفته است. همچنین استفاده از قلم‌های گل‌زنی کرمان را می‌توان از ابداعاتی دانست که موجب صرفه‌جویی در زمان و هزینه تمام‌شده اثر است.

۵.۲. یزد

«دار العباد» لقب این شهر است. نام قدیم یزد، ایساتیس و بعد از آن فرافیز بود. یزد مرکز زرتشتیان بوده و برای آنان مقدس است. عده‌ای معتقدند که شهر یزد توسط یزدگرد اول ساخته شده است (دهخدا ۱۳۷۷، ۲۳۷۶۷). از جمله صنایع دستی این شهر قالی و پارچه‌های یزدی، پارچه ابریشمی، گیوه‌چینی، عبا و شال‌بافی است که به کشورهای دیگر نیز صادر می‌شود. از شمال به دشت لوت، از جنوب به سیرجان در استان کرمان، از خاور به دشت لوت و شهرستان رفسنجان، از باختر به نائین و کوهپایه اصفهان محدود می‌شود (همان، ۲۳۷۶۸). از هنرهای اصیل این شهر هنر حکاکی و قلم‌زنی بر روی طلا و مس است. قدمت این هنر مشخص نیست. آنچه مستند وجود دارد هنرمند معروف در دوره پهلوی با نام سید یحیی حکاک است که این هنر را از پدران خود نسل اندر نسل آموخته و پرچمدار آن بوده است. از حکاکان دوره معاصر می‌توان به علیرضا دهقانی محمودآبادی اشاره کرد.

۱.۵.۲. طرح و نقش

طرح و نقش مورد استفاده در حکاکی یزد به دو دسته تقسیم می‌شوند: الف. حیوانی؛ ب. گل و مرغ.

الف. حیوانی: از حیوانات آهو و شیر بر روی مس حکاکی می‌شود. اندازه نقش به نسبت ظرف فلزی، بزرگ و تراکم کم است.

ب. گل و مرغ: از پرکاربردترین نقوش مورد استفاده در حکاکی یزد گل و مرغ است. سبک اجرا مختص این شهر است و نسبت به نقوش گل و مرغ رایج در سایر شهرهای شاخص قلم‌زنی متفاوت است (جدول ۷).

جدول ۸. نقوش مورد استفاده در حکاکی یزد (نگارندگان)

نمونه آثار فلزی			
			
نقش گل و مرغ، آینه و شمعدان، مس، اثر استاد علیرضا دهقانی محمودآبادی	نقش گل و مرغ، سینی، مس، اثر استاد علیرضا دهقانی محمودآبادی	نقش حیوانی، سینی، مس، اثر استاد علیرضا دهقانی محمودآبادی	نقش حیوانی، جام، مس، اثر استاد علیرضا دهقانی محمودآبادی

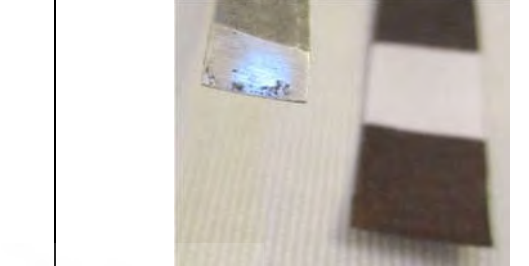
۲.۵.۲. ابزار و تولیدات

آینه و شمعدان، شکلات‌خوری، میوه‌خوری، آجیل‌خوری و بشقاب و سایر ظروف مصرفی از این قبیل از جمله تولیدات حکاکی بر روی مس است. قلم‌های فولادی در یزد به دو دسته چکشی و فشاری تقسیم می‌شوند. قلم‌های چکشی فاقد دسته چوبی هستند و ایجاد نقش به کمک ضربات چکش است. قلم‌های فشاری دارای دسته چوبی مشابه در تبریز و کرمان است. نقوش مختلف با فشار دست صورت می‌پذیرد (جدول ۸ و ۹).

جدول ۹: قلم‌های چکشی حکاکی روی مس در یزد (نگارندگان)

		
پفکی (نقطه‌زن)	سه‌گوش (ستاره‌ای، قاشقی)	تخت (پُو)

جدول ۱۰: قلم حکاکی با فشار دست روی مس در یزد (نگارندگان)

	
قاشقی	رورونک

۳-۵-۲. روش اجرا

مس با برق آبکاری شده و با لایه نیکل مشکی و مواد شیمیایی با الکترونیز کردن لایه نازکی به رنگ مشکی درمی‌آید. سپس مس را کنده‌کاری می‌کنند. روش انتقال نقوش یا به صورت ذهنی یا با کاربن سفید یا روان‌نویس انجام می‌شود. حرکت قلم بر روی مس، هم به کمک چکش و هم با فشار دست انجام می‌شود (تصویر ۳).

۴-۵-۲. نوآوری

آنچه حکاکی یزد را متمایز می‌کند، رنگ مشکی مس است که حکاکی بر روی آن و اختلاف رنگ مسی و مشکی است که موجب جلوه بیشتر آن شده است.

تصویر ۳: گیره مورد استفاده در حکاکی روی مس

۳. بحث و تطبیق

در این قسمت به مطالعه تطبیقی نقوش، تراکم آن، ابزار، روش اجرا و خلاقیت در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر ایران شامل تبریز، زنجان، طبس، کرمان و یزد اهتمام شده است (جدول ۱۰-۱۵).

جدول ۱۱: مطالعه تطبیقی طرح و نقش در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر (نگارندگان)

تبریز	عمده نقوش مورد استفاده گیاهی و هندسی است. نقوش گیاهی شامل ترنج، گل و بوته، گندمی، نسترن و شیپوری و نقوش هندسی کِنداک و عربی است.
زنجان	نقوش گیاهی در قالب اسلیمی، گل و بوته، لچک و ترنج، نقوش روایی با حضور یک مرد و زن، معمول بوده و خوش‌نویسی شامل آیات و عبارات مذهبی است.
طبس	نقش پلیکان در مرکز و پیرامون آن را نخل احاطه کرده است. نقش ترنج، نقوش روایی، انسانی و نقوش هندسی از جمله نقوش دیگر در طبس است.
کرمان	نقوش گیاهی، انسانی، گرفت‌وگیر و خوش‌نویسی کاربرد دارد.
یزد	نقش گل و مرغ و نقوش حیواناتی مانند آهو بر روی مس حکاکی می‌شود.

جدول ۱۲: مطالعه تطبیقی تراکم نقش در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر (نگارندگان)

تبریز	تراکم نقوش هندسی زیاد، بسیار دقیق و با ظرافت کار می‌شود. تراکم نقوش گیاهی کمتر است و نسبتاً درشت کار می‌شود و زمینه با خطوط موازی هاشور داده شده و فضاهای خالی پر می‌شود.
زنجان	تراکم در نقوش روایی زیاد، در نقوش گیاهی معمولاً کم و در خوش‌نویسی متغیر است.
طیس	نقوش نخل و پلیکان، روایی و انسانی و ترنج به‌صورت نسبتاً بزرگ نقش شده و فضای منفی زیادی دارد.
کرمان	تراکم نقش در بسیاری از موارد کم است. در برخی مواقع نقوش در مرکز یا حاشیه متمرکز شده است.
یزد	تراکم نقش در حکاکی یزد کم است و ابعاد نقوش در اندازه نسبتاً بزرگ حکاکی می‌شود.

جدول ۱۳: مطالعه تطبیقی ابزار در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر (نگارندگان)

تبریز	تنها دو قلم فولادی برای حکاکی بر روی فلز نقره کافی است که نقش‌اندازی به‌وسیله فشار دست انجام می‌شود.
زنجان	از سه قلم تک، جفت و دلما استفاده می‌شود. ایجاد نقش توسط چکش فلزی است اما به‌جای قیراندود کردن فلز، از کنده چوب قبری استفاده می‌شود.
طیس	قرمزقلم مهم‌ترین قلم مورد استفاده در طیس است. میز قیر در گذشته استفاده می‌شد و اکنون، قیرکاری به روش سایر نقاط کشور انجام می‌شود و به کمک چکش نقش‌اندازی شده ولی سیاه‌کاری نمی‌شود.
کرمان	قلم فولادی با نام رورو و براده‌برداری با استفاده از فشار دست انجام می‌گیرد.
یزد	قلم‌های فولادی ساخته‌شده توسط هنرمند است.

جدول ۱۴: مطالعه تطبیقی روش اجرا در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر (نگارندگان)

تبریز	حکاکی و براده‌برداری از سطح فلزات نرم مانند نقره و طلا شیوه نقش‌اندازی در تبریز است.
زنجان	حکاکی یا کنده‌کاری، روش نقش‌اندازی در شهر زنجان است.
طیس	در گذشته نه‌چندان دور روش کار بیشتر حکاکی با چکش و کمتر قلم‌زنی به سبک نیم‌پر، نیم‌ور بوده و امروزه حکاکی بسیار کم شده و بیشتر نقوش نیم‌پر، نیم‌ور می‌شود.
کرمان	حکاکی با استفاده از قلم رورو انجام می‌شود. با استفاده از فشار دست لایه نازکی از فلز برداشته شده و نقش‌اندازی انجام می‌شود.
یزد	حکاکی با استفاده از قلم‌های چکشی و فشاری انجام می‌شود.

جدول ۱۵: تولیدات در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر (نگارندگان)

تبریز	شکلات‌خوری، سینی، گالش (پایه استکان)، قاب عکس، ساعت، آینه و شمعدان
زنجان	تولیدات تزیینی همچون شمشیر و تابلو و از آثار کاربردی سینی، گلدان، پارچ، دخل، سنگاب، کاسه پایه‌دار، آفتابه و لگن، سماور، مجموعه‌های کوچک و بزرگ، تیغه چاقو و قمه
طیس	انواع سینی، ظرف مسی پایه‌دار، قندان، شکلات‌خوری، گزخوری، جاسیگاری، تنگ، آفتابه و لگن، تشت و کاسه
کرمان	امروزه تمایلی برای حکاکی با قلم رورو وجود ندارد اما تولیدات آن شامل ظروف کاربردی است.
یزد	ظروفی مانند گلدان، سینی، آجیل‌خوری و شکلات‌خوری

جدول ۱۶: خلاقیت و نوآوری در شهرهای شاخص حکاکی در دوره معاصر (نگارندگان)

تبریز	استفاده از قلم‌های محدود و براده‌برداری به‌کمک فشار دست و شدت و ضعف در خطوط برای تفکیک خطوط اصلی و فرعی
زنجان	استفاده از کنده چوب قیراندودشده به‌جای قیرکاری تمام ظرف باعث تسریع کار و صرفه‌جویی در زمان و هزینه شده است. علاوه بر آن ترکیب حکاکی و ملیله در کنار یکدیگر از جمله نوآوری هنرمندان زنجان است.
طیس	استفاده از نقوش خاص که به‌تدریج به‌عنوان نماد این شهر مطرح می‌شود.
کرمان	استفاده از یک نوع قلم برای حکاکی و ایجاد نقوش بدون استفاده از چکش و نقوش
یزد	آبکاری مس توسط انرژی برق و تغییر رنگ مس به رنگ مشکی و جلوه رنگ مسی که بر اثر حکاکی به وجود می‌آید.

۴. نتیجه‌گیری

آنچه در دوره معاصر به‌عنوان هنر حکاکی شناخته شده است در شهرهای تبریز، زنجان، طیس، کرمان و یزد به‌عنوان شهرهای شاخص بررسی شد. نقوش حکاکی‌شده مورد استفاده در تبریز با منشأ نقوش ترکی، نقوش سنتی مرسوم در زنجان، نقوش و نماد بومی طیس، نقوش

ساده گیاهی، هندسی و گرفت‌وگیر در کرمان، نقوش بومی مخصوص یزد، همه از ویژگی‌های هنری هر یک از شهرهاست که در این پژوهش سعی بر شناسایی، معرفی و بررسی آن شده است. همچنین ویژگی‌های مطرح در هر شهر در جداول جداگانه مورد مقایسه قرار گرفته است. قلم فولادی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین ابزار در هریک از این شهرها با نام مخصوص شناخته می‌شود. سرقلم با توجه به نیاز هنرمند و نوع طرح و نقش متفاوت بوده و از سه نوع تجاوز نمی‌کند. اما در تمام شهرها سرقلم اصلی تقریباً شبیه یکدیگر است. در این میان متفاوت‌ترین قلم اصلی سرقلمی به نام رورو در کرمان است که در رده ویژگی‌های فنی و تکنیکی در این شهرهاست. وجه افتراق حکاکی علاوه بر طرح و نقش که در هر شهر متفاوت است، در نوع براده‌برداری و حرکت قلم بر روی فلز است. در تبریز، کرمان و بخشی از حکاکی یزد توسط فشار دست انجام می‌شود اما در زنجان، طبرستان و قسمتی از حکاکی در یزد با کمک چکش ایجاد می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Arthur Upham Pope
2. Phyllis Ackerman
3. Robert H. Dyson
4. Christian Price
5. Ernst Kuhnel
6. Rachel Ward
7. Anne Klaiber Gunter
8. Paul Jett
9. Hannes Wolf
9. Jay Gluk
10. Sumi Hiramoto Gluk

منابع

۱. آیت‌الله‌زاده شیرازی، باقر. ۱۳۶۲. «بررسی هنر فلزکاری در دوران سلجوقی»، هنر، ش. ۳، ۱۷۹-۱۶۴.
۲. احسانی، محمدتقی. ۱۳۶۸. هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران. چ ۱. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. افروغ، محمد، و علیرضا نوروزی‌طلب. ۱۳۸۹. «هویت اسلامی ایرانی در فلزکاری عصر صفوی با تکیه بر کتیبه‌های موجود بر روی آثار فلزی». مطالعات ملی، ش. ۶۷: ۸۲-۶۹.
۴. پرایس، کریستین. ۱۳۴۷. تاریخ هنر اسلامی. ترجمه مسعود رجب‌نیا. چ ۱. تهران: امیرکبیر.
۵. پوپ، آرتور اپهام، و فیلیس اکرم‌من. ۱۳۸۷. سیری در هنر ایران: از دوران پیش از تاریخ تا امروز (متن دوره ساسانی (جلد ۲)). ترجمه گروهی از مترجمان. چ ۱. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۶. پوپ، آرتور اپهام، و فیلیس اکرم‌من. ۱۳۸۷. سیری در هنر ایران: از دوران پیش از تاریخ تا امروز (متن) فرش و فرش‌بافی، فلزکاری، هنرهای فرعی: آرایه‌ها و موسیقی (جلد ۶). ترجمه گروهی از مترجمان، چ ۱. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۷. توانگرزمین، غلامحسین. ۱۳۸۲. آموزش هنر قلم‌زنی. چ ۱. تهران: نوید شیراز.
۸. توحیدی، فائق. ۱۳۹۴. فن و هنر فلزکاری در ایران. چ ۱. تهران: سمت.
۹. حمزه‌لو، منوچهر. ۱۳۸۳. هنر قلم‌زنی در ایران. چ ۱. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۰. خزایی، محمد، و بهاره موسوی حجازی. ۱۳۹۱. «زبان و بیان در هنر فلزکاری ایران دوره اسلامی». کتاب ماه هنر، ش. ۱۶۵: ۱۷-۴.
۱۱. خوشدل، محمد. ۱۳۴۸. «موزه آستان قدس (آثار قلم‌زنی)». نامه آستان قدس، ش. ۱۲: ۶۷-۶۵.
۱۲. دانشدوست، یعقوب. ۱۳۶۹. «طبرس شهری که بود (باغ‌های طبرس)». چ ۱. تهران: سروش.
۱۳. دایسون، رابرت. ۱۳۸۶. شرق آشور. ترجمه علی صدرایی و صمد علیون. چ ۱. تهران: گنجینه هنر.

۱۴. دهپهلوان، مصطفی، و هادی شریفان. ۱۳۸۷. «فلزکاری نیشابور در دوره اسلامی (قرن ۲ تا ۶ع)». باستان‌پژوهی، ش. ۱۶: ۴۶-۳۱.

۱۵. دهخدا، علی‌اکبر. ۱۳۷۷. لغت‌نامه دهخدا. چ ۲. تهران: دانشگاه تهران.

۱۶. ذبیح‌الله سماکوش، محمدرضا، و محمد خزایی. ۱۳۸۵. «احجام فلزی دوران اولیه اسلامی تا اواخر دوره سلجوقی». هنر و معماری، ش. ۴: ۱۰۲-۸۵.

۱۷. رضازاده، طاهر. ۱۳۹۵. فلزکاری ایران در سده ششم و هفتم هجری. چ ۱. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۱۸. رهبری، محمدرضا، و شکیبا شریفیان. ۱۳۹۷. رهایی، زندگی و آثار استاد علی ظریفی اصفهانی. چ ۱. اصفهان: حوزه هنری استان اصفهان.

۱۹. ستاری، محمد. ۱۳۶۷. قلم‌زنی. چ ۱. تهران: امیرکبیر.

۲۰. صحرانورد، محمد. ۱۳۹۶. خودآموز فنون قلم‌زنی. تهران: فرهنگستان هنر.

۲۱. قاضیان، محمدفیروز. ۱۳۷۵. پژوهشی در زندگی و آثار هنرمندان سنتی خراسان. مدیریت میراث‌فرهنگی خراسان.

۲۲. فراست، مریم. ۱۳۸۷. «نماد و نمود نام علی (ع) در هنر فلزکاری صفویه و قاجار». کتاب ماه هنر، ش. ۱۲۰: ۸۵-۷۶.

۲۳. کونل، ارنست. ۱۳۷۶. هنر اسلامی. ترجمه یعقوب آژند. تهران: انتشارات مولی.

۲۴. گانتز، آن کلایرن، و پل جت. ۱۳۸۳. فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی. ترجمه شهرام حیدرآبادیان. چ ۱. تهران: گنجینه هنر.

۲۵. گلاک، جی، و سومی هیرامتو گلاک. ۱۳۵۵. سبزی در صنایع دستی ایران. چ ۱. تهران: بانک ملی ایران.

۲۶. لطیف‌زاده، مروارید. ۱۳۸۸. «تجسمی: بررسی نقش فلز در اشیاء ویژه عاشورا». هنر، ش. ۸۲: ۱۳۹-۱۱۳.

۲۷. لک‌پور، سیمین. ۱۳۷۵. سفیدروی. چ ۱. تهران: میراث‌فرهنگی.

۲۸. مصاحبه با مهران رضایپور. آموزشگاه هنرمند، کرمان. شهریور ۱۳۹۷.

۲۹. مصاحبه با یوسف نقی‌لو. کارگاه هنرمند، زنجان. فروردین ۱۳۹۸.

۳۰. مصاحبه با داوود اُصالی. کارگاه هنرمند، زنجان. فروردین ۱۳۹۸.

۳۱. مصاحبه با ذاکار باغداسارزاده بوداغانس. کارگاه هنرمند، تبریز. اردیبهشت ۱۳۹۸.

۳۲. مصاحبه با احد پرویززاد. کارگاه هنرمند، تبریز. اردیبهشت ۱۳۹۸.

۳۳. موسوی حجازی، بهار، و مجتبی انصاری. ۱۳۸۱. «تحلیل زیبایی‌شناسانه‌ترین در هنر فلزکاری ایران (دوره اسلامی تا حمله مغول)». مدرس هنر ۱ (۲): ۸۶-۶۷.

۳۴. نظمی، جواد. ۱۳۹۳. هنر نقره‌کاری. چ ۲. تهران: تایماز.

۳۵. وارد، ریچل. ۱۳۸۴. فلزکاری اسلامی. ترجمه مهناز شایسته‌فر. چ ۱. تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.

۳۶. وولف، هانس. ۱۳۷۲. صنایع دستی کهن ایران. ترجمه سیروس ایراهیم‌زاده. چ ۱. تهران: آموزش انقلاب اسلامی.

۳۷. هاشمی رشیدآباد، نسرين، و احمد صالحی کاخکی. ۱۳۹۱. «بررسی مواد، مصالح و تکنیک‌های ساخت بخورسوزهای فلزی دوره سلجوقی ناحیه خراسان». مطالعات هنر اسلامی، ش. ۱۷: ۱۱۶-۹۳.

۳۸. یآوری، حسین. ۱۳۸۷. هنر فلزکاری ایران. چ ۱. تهران: سوره مهر.

منابع تصویری

- احد پرویززاد، تبریز، اردیبهشت ۱۳۹۸.

- آکونو موزه بانو حیاتی. ظروف مسی آقای گودرزی، مجموعه‌دار، کرمان، شهریور ۱۳۹۷.

- جراحی. طبس، شهریور ۱۳۹۷.

- حسین محمودی. زنجان، فروردین ۱۳۹۸.

- ذاکار باغداسارزاده بوداغيانس. تبريز، اردیبهشت ۱۳۹۸.
- محرمعلی سامی. زنجان، فروردین ۱۳۹۸.
- محمدابراهیم اخوان صفار. طبس، شهریور ۱۳۹۷.
- وحید خوسفیان. طبس، شهریور ۱۳۹۷.
- یوسف نقی لو. زنجان، فروردین ۱۳۹۸.

-URL1 : www.yazdnegareh.com (accses date : 2019/07/03).

مجموعه آثار
پژوهشگاه ایرا

تبیین ویژگی‌های فنی و هنری
حکایتی در مناطق شاخص ایران
دوره معاصر، ۱۷۰-۱۵۵